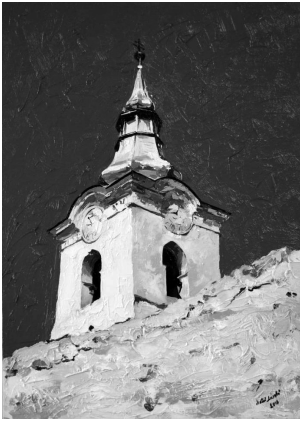

NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN

UDVARHELY, A „BOLDOG BÉKEIDŐK” JELLEGZETES SZÉKELY VÁROSA

**A művelődési élet
igénnyé vált, megszűnt
az iskolaközpontúsága,
a társas élet, az
ismeretterjesztés és az
önművelés egybefonó-
dott az egyleti életben.**

■ Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéssel elkezdődött dualista korszak egyfelől a Habsburg Birodalmat alakította át, másfelől Magyarország fejlődésében nyitott új fejezetet. Erdély, a korábbi birodalom legkeletibb tartománya, Magyarország részeként kapcsolódott ezekbe a folyamatokba.

Erdély Magyarországra való integrálásának végrehajtása során 1876-tól megszűntek a székely és szász székelyek, általánossá vált a vármegyei közigazgatás. Módosult a városhálózat is. Azok a kisvárosok (például a székelyföldi Illyefalva vagy Bereck, a vármegyei Kolozs és Szék), illetve a mezővárosok, amelyek nem tudtak megfelelni a város kritériumainak, nagyközségekkel alakultak át. A korabeli Erdélyben végül két törvényhatóságú város, Kolozsvár és Marosvásárhely, valamint 26 rendezett tanácsú város működött. A kiegyezés után a jobbára kis vagy közepes erdélyi városok jelentős része gyors terebélyesedésnek indult, addig szinte ismeretlen helységek városias ipari-bányászati központokká növekedtek, míg korábban fejlettebb városok lemaradtak.

Habár Erdély bizonyos részein rendkívüli ütemű volt a fejlődés, ez nem mindig mondható el a perifériák, mint például a Mezőség vagy a Székelyföld esetében. E területek különböző természeti (vízhiány, hegyvidék) vagy infrastrukturális okok (vasúti közlekedés, jó közutak hiánya) miatt hátrányos helyzetben voltak, nem vonzották a befektetőket, a helyi erőforrások viszont elégtelenek voltak a tartós növekedés

elindításához.¹ A székelyföldi mezőgazdasági termelés a vasutak késői kiépítéseig kevés ösztönzést kapott az országos piactól, a kisipart a gyári termékek versenye szorongatta. Mivel a térség az ország csekély gyáriparú területei közé tartozott, az elszegényedőket nem szívhatta fel az ipar, és ez fokozta a kivándorlást.

A kivándorlás, a romániai munkavállalás, a gyakori ottmaradás problémáira válaszokat kereső tusnádi Székely Kongresszuson 1902-ben a döntéshozók megfogalmazták, hogy a bajokat az állam közbelépésével kell orvosolni. A korabeli gazdaságpolitika, a korlátozott anyagi források és a vezetőrétegeken belüli ellentétek miatt csak részeredmények születtek.

Kétségtelen viszont, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején az oktatás és a kultúra látványosan fejlődött Erdélyben és főleg a Székelyföldön. A korszerűsödés az óvodától az egyetemi oktatásig terjedt, és a kialakult rendszer jól alkalmazkodott a korabeli társadalmi igényekhez. Székelyföldön az írni-olvasni tudó székely népesség aránya 1870–1910 között általában két és félszeresére növekedett, de pl. Csík vármegye esetében megötszöröződött.

A Székelyföld művelődési életének javítására 1875-ben megalakult a Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület, amelyet olyan jeles személyiségek alapítottak és vezettek, mint például gróf Mikó Imre, gróf Andrassy Gyula vagy Daniel Gábor. Ebben az időszakban alakult meg a Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgyön, és nyílt meg a Székelyföldi Iparmúzeum Marosvásárhelyen. A gimnáziumok könyvtári és múzeumi gyűjteményei szépen gyarapodtak, és sorra alakultak a különböző önkéntes helyi egyesületek, egyletek is.²

Kézműveshagyományok és születő gyáripar³

■ Székelyudvarhely a közigazgatási átszervezés során megőrizte korábbi szerepét, rendezett tanácsú városként továbbra is a központja maradt az újonnan létrejött Udvarhely vármegyének. Az 1870-es népszámláláskor Székelyudvarhelyen 4376 személyt írtak össze. Székelyföld viszonylatában nála lényegesen nagyobb város csak a több mint 12 000 lakosú Marosvásárhely volt.

A 19. század közepéig Székelyföldön három város számított jelentősebb kézműves-központnak, és 1872-ig többnyire céhes keretek jellemezték a helybéli kézművesipart. Ekkor hivatalosan megszüntették a céheket, helyüket az ipartársulatok, majd az ipartestületek vették át. Az 1870-es népszámlálás eredményei alapján például Kézdivásárhely lakosságának 28,10%-a foglalkozott iparral és/vagy kereskedelemmel, Marosvásárhely esetében 25,64%, míg Székelyudvarhelyen 23,42% volt az arány.⁴

Az addigi kiszámítható céhrendszer felszámolása szinte kilátástalan helyzetbe hozta a székely iparosokat. Tőke, infrastruktúra és piac hiányában az osztrák vámunió következtében növekvő mennyiségben beözönlő gyári termékek konkurenciája versenyképtelen helyzetet teremtett.⁵

Kádár Domokos az *Udvarhelyi Híradó*ban a bekövetkezett változások függvényében elemezte a korabeli székelyudvarhelyi iparosok helyzetét, és arra a következtetésre jutott, hogy az önálló, esetleg néhány segéddel dolgozó iparos nem tud megfelelni a szabadpiaci követelményeknek, mivel túl költségesen dolgozik, ezért kevés a megrendelés, a termékeknek nincs piaca. Alternatívaként Kádár az iparostársulásokat, a közös műhelyeket ajánlotta.⁶

A Romániával fennálló szoros gazdasági kapcsolatokat következtében aránylag biztonságban levő székely iparosokat érzékenyen érintette az 1886–1891/93 kö-

zött zajló vámháború, ami a biztos és állandó piac elvesztésével és a térség hagyományos kisiparának válságával járt.

Nem volt ez másként Székelyudvarhely esetében sem. A helyi sajtó szerint: „A székely bőrárak, a szőttesek, a kalapos és fazakas ipar voltak azok, melyek ott [Romániában] nagy piacra találtak egészen 1886-ig, amikor kitért a vámháború és megyénk ipara elől elzárta piacát és egyszerre megrendítette egy némely kifejlett iparunk egzisztenciáját. Elsőnek a fazakas ipar érezte meg a védvámot, a városunk utcáiról egyszerre eltűntek azok a megrakott magas román társzekerek, amelyek ezrével szállították az ottani piac számára az egyszerű cserépedényeket. Ezt nyomon követte a kalapos ipar.”⁷

A közlekedési infrastruktúra hiányosságai is most ütköztek ki, mivel a helyi kisipar számára a keletre könnyebben megközelíthető Románia bezárult, viszont a hiányos vasúti hálózat miatt a székely városok az ország nyugati, fejlettebb részeire nem igazán tudták eljuttatni termékeiket.

A 19. század utolsó két évtizedében több olyan, többé-kevésbé hatékony gazdaságpolitikai intézkedés született, amelyek a nehézségekkel, elmaradottsággal küzdő régiók, köztük a Székelyföld felzárkóztatását voltak hivatva elősegíteni. Az egyik első, kézzelfogható eredmény az 1888. március 15-én átadott Héjjasfalva–Székelyudvarhely helyi érdekeltségű vasúti szárnyvonal volt, amelyet nemsokára követett a Brassó–Kézdivásárhely szakasz, majd a székelyföldi vasúthálózat 1897-ben tovább bővült a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, Csíkszereda–Gyimes szakaszokkal. A későbbiekben ezeket a vasútvonalakat összekapcsolva és további szakaszokkal kiegészítve építették ki a „székely körvasutat”. A vasút által enyhült, de nem szűnt meg a Székelyföld egy részének elszigetelődése, beleértve Székelyudvarhelyt is.⁸

A kialakult problémák és következményeik kezelésére a kormány elindította a „székely ipari akciót”, melynek keretében 1890-ben Marosvásárhelyen felállították a „székely” Kereskedelmi- és Iparkamarát. A Kamara 1891. és 1892. évi jelentéseiben igen kedvezőtlennek minősítette a hatáskörébe tartozó terület gazdaságát. Az okok szinte változatlanok maradtak a korábbi periódushoz viszonyítva: a vámháború, az osztrák vámunió, a közlekedés hiányosságai. A kivándorlás nem mérséklődött, inkább növekedett, az udvarhelyi fazekasok, kovácsok, hasonlóan háromszéki társaikhoz elvesztették romániai megrendeléseiket, az udvarhelyi ipar húzóágazatának minősülő bőrparban súlyos visszaesés volt tapasztalható.⁹

Az 1890-es évek elején Székelyföldön iparfejlesztő bizottságok alakultak, melyek a terület iparos életének fellendítését tűzték ki célul. Ennek szellemében pl. az Udvarhely megyei iparfejlesztő bizottság Székelyudvarhelyen egy dohánygyár felállításához szükséges iratcsomót állított össze és küldött az illetékes minisztériumba, továbbá bőripari szövetkezet indult 4000 Ft. kamatmentes állami támogatással. Az 1894 júniusában alakult „nyersanyagbeszerző és raktár” szövetkezet évi üzleti forgalma 1895-ben meghaladta a 18 000 forintot. A szövetkezet ezután egy cipőraktárt is létrehozott, melynek árai már versenyképesek voltak az osztrák árakkal.¹⁰ A kormánytámogatással beindult szövetkezet 1902-ben csődöt mondott. Helyette, még ugyanabban az esztendőben, 14 000 korona állami támogatással és 24 taggal létrejött a tímárok hitel- és termelőszövetkezete.¹¹

A székelység körében űzött iparágak közül, a bőripar mellett a kő- és agyagművesség feltételei voltak leginkább adottak Udvarhely vármegyében. A nyersanyagforrások is biztosítva voltak: agyag Székelyudvarhelyen, Korondon,

Agyagfalván, Magyarhermányban és Kőrispatakon, kőkitermelési lehetőségek többek között Jánosfalván, Gyepesben, Oroszhegyen, Korondon, Vargyason és Homoródalmáson voltak. Az adottságok és lehetőségek kiaknázására, az új technológiákat ismerő szakemberek oktatása céljából 1893-ban kezdte el működését a székelyudvarhelyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola.¹² A szűkebb értelemben vett szakoktatás mellett a tanárok az iparospálya negatív társadalmi megítélésén is szerettek volna javítani, hiszen „...úri ember vajmi ritkán adja gyermekét iparos pályára. Tudósokat akarnak mindannyiból nevelni. Félnék, nehogy az ősök megforduljanak sírjaikban; nehogy a szent hamvak megszejtelenítessenek, ha valamelyik unoka kalapácsot, vagy gyalut merne kezébe venni.”¹³

Az 1900. évi népszámláláskor Székelyudvarhelynek 8045 főnyi lakossága volt, melyből 2997 személynek kapcsolódott valamilyen formában a megélhetése az iparhoz.¹⁴ Egy részük a kisiparosok mellett szerényen kibontakozó gyár-iparban próbált boldogulni, ahol a hagyományos kézművesműhely modelljétől eltérően gépeket használtak, és több segédet foglalkoztattak. Azok a vállalatok, amelyek öt segédig terjedő létszámmal működtek, a kisiparhoz tartoztak.

1900-ban Székelyudvarhelyen két olyan vállalat működött, amely a „gyár” minősítéshez szükséges 20-nál több személyt alkalmazott: az 1896-ban alapított Orbán, Nagy és Tamás cipőgyár 30, Haurich Alfréd sörgyára 38 munkással dolgozott.¹⁵ Később némileg változott a helyzet: 1903-ban bőrgyár épült,¹⁶ 1905-ben botgyár működött, így az addig nyersanyagként elszállított faanyagot helyben feldolgozhatták.¹⁷ 1907-ben létesült a „Székely juhtúrógár és hízlalda” részvénytársaság, amely rövid idő alatt az udvarhelyi ipar egyik „sikertörténetévé” vált, azt bizonyítva, hogy ebben a térségben is lehetett életképes üzemet indítani. Nem minden gyár bizonyult azonban ilyen sikeresnek. Az 1906-ban a Barcsay, Rápolty és Tóth cég által öt szövőszékkel és egy szövőgéppel indított textilüzemnek is merész elképzelései voltak, de a Barcsay és Társai Székelyudvarhelyi Szövőgyár 1909-ben megszűnt.¹⁸

A 20. század első évtizedének végére fordulat állt be az iparospálya megítélésében, legalábbis a korabeli sajtó ezt tükrözi. Ekkorra a fizikai munkát legalább annyira vagy jobban fizették, mint a szellemit. Egy képzett bádogos-, ács-, kőműves-, szabó- vagy lakatossegéd napi 4-8 koronát, a gépgyári munkás havi 100-200 koronát, a kőfaragó napi 6-20 koronát, a díszítőiparban dolgozó havi 400 koronát vihetett haza, a műhely vagy gyári művezető havibére elérhette az 500-600 koronát. Az iparospálya előnyei között szerepeltek a marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara támogatásai, a segédek számára biztosított tanulmányúti ösztöndíjak, valamint a kormány által nyújtott gép- és szerszámsegély.¹⁹

Az újságok bizakodó hangvételének azonban ellentmond az iparkamara 1910. évi helyzetértékelése, amely az ipar állapotát kedvezőtlennek minősítette. A nagyiparban munkás- és fuvarhiány volt, ez utóbbit a szarvasmarha-állomány zárlatával, az előbbi hatékony munkásközvetítő iroda hiányával magyarázták, így a székely ember véletlenszerűen vállalt munkát, ott, ahol talált. A háziipar továbbra is hanyatlott, a fiatalokat nem vonzotta a mesterségtanulás, inkább a könnyebb jövedelemszerzésnek bizonyuló cselédeskedést választották. Az Amerikába és Romániába történő kivándorlás mértéke ugyan csökkent, az országos szintű munkaerőhiány pótlására viszont erősödött a Kolozsvár, Budapest, Bécs irányába történő belső elvándorlás.

Az *Udvarhelyi Híradó* egy vidéki olvasó levelét közölte, melyben egy újkeletű jelenségre derült fény. Élelmes nagytermelők népművészeti termékek giccses

változatainak sorozatgyártásába kezdtek, ezáltal az eredeti, de drágább háziipari termékektől elhódították a piacot, és csökkentették az eredeti népi termékek értékét is. Ez a jelenség azt is eredményezte, hogy a mezőgazdasági munkálatok bevégeztével a falusiak tétlenségre lettek ítélve.²⁰

Kereskedelem, szállítás, pénz- és hitelintézetek

■ Egy város urbanizációs szintjének egyik mércéje az árucserre fejlettségének foka. Bácskai Verára hivatkozva Pál Judit úgy találja, hogy a falu és város közti alapvető különbség abból adódik, hogy egy település rendelkezik-e a több funkcióból álló központi szerepkörrel.

Székelyudvarhelyt kedvező földrajzi fekvése előnyösen befolyásolta abban, hogy a környező vidéknek nemcsak kézműves-, hanem vásáros, kereskedelmi központjává váljon. A város a hegyaljai települések és a dombvidéki falvak választóvonalánál kerül el, valamint olyan fontos kereskedelmi útvonalak haladtak át rajta, amelyek a szomszédos Csíki- és Gyergyói-medence településeinek a legközelebbi összeköttetést jelentették Marosvásárhely vagy Segesvár felé, a „sótút” Szovátától Udvarhelyen át Háromszékiig, illetve Brassóig teremtett kapcsolatot. A kelet-erdélyi régióban Udvarhelynek volt a legnagyobb tiszta vonzáskörzete, ami egy 20-25 km-es körben elhelyezkedő 40 falut jelentett. A szék nyugati és délnyugati részein voltak olyan övezetek, amelyekben Parajd, Korond, Marosvásárhely és Segesvár, illetve Székelykeresztúr vonzása is érvényesült az udvarhelyi mellett.²¹

Az emelkedő létszámú helyi kereskedőtársadalom és a boltok fokozatosan átvették a kereskedelmen belüli meghatározó szerepet. 1870-ben Székelyudvarhely 4469 lakójának 3531 foglalkoztatottjából 75-en (2,12%) dolgoztak önállóan vagy segédként a kereskedelemben. 1900-ra a 8045-ös összlakosságú Udvarhely 3849 keresőjéből 195 (5,07%) személy megélhetése kapcsolódott a kereskedelemhez, 1910-ben a város aktív népességének 5,81%-a volt érdekelt valamiképpen a kereskedelemben.²²

A kereskedők a helybéli iparosok áruját, később a gyáriparból származó, jellemzően építkezési anyagot, illetve a környékbeli mezőgazdaságból, fakitermelésből és állattartásból származó nyersanyagot és részlegesen feldolgozott termékeket szállították el. A növekvő itteni igények kielégítésére olcsó gyári tömegárut, igényesebb kivitelezésű termékeket, fűszer- és gyarmatárut, divat- és luxuscikkeket hoztak.

Székelyföldön a közúti infrastruktúra az 1870-es évek végén elfogadható, a vasúti hálózat igen kezdetleges állapotban volt. Az állami kőutak székelyföldi összhossza 254 km, melyből mintegy 72 kilométernyi haladt át Udvarhely vármegyén, a Héjjasfalva–Gyimes szakaszból. Udvarhely vármegyében a megyei utak összhossza 214,5 km volt, ezeknek az állapota, a Csík vármegyeiekkel együtt jónak minősült. A vasutat illetően a marosvásárhelyi szárnyvonal volt az egyetlen, amely közvetlenül kapcsolódott Székelyföldhöz.²³

Az 1880-as évek végéig tehát Udvarhely vonatkozásában a kizárólag székéren és a változó minőségű közúti hálózaton történő szállítás csak korlátozott áruforgalmat tett lehetővé. Az 1888-ban átadott 36 km-es helyi érdekeltőségű vasúti szárnyvonal révén Udvarhely is bekapcsolódhatott a tágabb gazdasági körforgásba. A székelyudvarhelyi vasútállomáson 1891–1897 között nagy mennyiségű épület- és hasznófát, valamint vasútnál használatos faterméket szállítottak

el a Marosvásárhely és Szászrégen utáni legjelentősebb fapiacnak számító városból. Udvarhely másik fontos terméke, a többnyire Szászföldre kerülő kikészített bőr nagyobb része vasúton szállítódott. A századfordulón azonban a helyi bőr-ipar hanyatlására utalt, hogy több volt a behozott, mint az elvitt bőráru. Ennek a néhány éves időszaknak a kezdetén gabonafélékből főleg zabot szállítottak el, és kukoricát hoztak nagy mennyiségben, főleg a városi szeszgyárok számára. Az udvarhelyiek szép számban szállítottak el szarvasmarhákat vasúton, amelyek valószínűleg a szeszgyárok melletti hízlaldákból kerültek ki. Gyümölcsből többet hoztak, mint amennyit elszállítottak, és a bor is nagy mennyiségben érkezett. A vas- és acéláruk forgalma is számottevő volt, egyfelől a szentkeresztbányai üzem termékeinek jó részét itt rakták vagonra, másfelől a városi kereskedők vasúton hozták a piac igényelte szerszámokat, eszközöket, gépeket.

A külföldre szállító cégeket, vállalkozókat külön jegyzékben említi a kamara. Az 1893–1897-es adatok alapján Ugron Gábor betlenfalvi telepe fűrészelt faárut, Rozmann Móricz és Adolf hüvelyeseket, tojást és gabonát, Gyarmathy Sándor örökösei, Ugron Ákos és Doros György hízott marhát, Riener Gusztáv sajtot és túrót exportált, elsősorban Ausztriába és Németországba, de egyes termékeknek Angliában, Egyiptomban vagy a Balkánon is volt piacuk.²⁴

A Székelyföld gazdasági felzárkózásának egyik gátló tényezője a kismértékű tőkefelhalmozódás, valamint a létező pénz- és hitelintézmény fejletlensége volt: „Egyetlen pénzügyi intézet sincs, magános annál kevésbé, amely vagy ki a hozzájuk folyamadókat képes lenne kielégíteni azonnal, hanem előjegyzik és hónapok, sőt még év is telik el addig, míg a hitelt igénybe venni akarók hitelhez jutnak” állapította meg Kádár Domokos 1877-ben az *Udvarhelyi Híradó* hasábjain.²⁵

Székelyudvarhely első helyi hitelintézete az 1873-ban alapított Székelyudvarhelyi Zálogkölcson Intézet és Betéti Pénztár volt,²⁶ a Székelyegyleti Első Takarékpénztár Részvénytársaság 1875-ben alakult, 1882-ben jegyezték be az Udvarhelymegyei Takarékpénztár Rt.-t. Ez utóbbi két helyi pénzügyi intézet részt vett a Héjjasfalva–Székelyudvarhely vasútvonal építésének finanszírozásában.

A három említett pénzügyi intézmény jövedelmezőnek bizonyult, s ha nem is voltak túlzottan tőkeerősek, azért a helyi és környékbeli igényeket ki tudták szolgálni, általában rövid lejáratú hiteleket nyújtottak, és összegyűjtötték a térség kis tőkepénzeit. Hosszú távon a székelyudvarhelyi érdekeltségű pénzügyi intézetekből kettő volt sikeres, viszont „az 1901. év szomorú dátum a székelység s főleg Udvarhelymegye történetében. Ebben az évben bukott meg a Székelyegyleti takarékpénztár a lelketlen kezelés következtében és sodort több ezer székely családot veszedelembe...”²⁷

A tárgyalt időszakban a helyi pénzügyi intézetek mellett természetesen működtek kirendeltségeket más, nagyobb hitelintézetek, és léteztek különböző kölcsön- és segélyezőpénztárak is, de ezek súlya elenyésző volt.

Urbanizáció, korszerűsödés

■ Az 1800-as évek utolsó harmadában az egészségügyi ellátás és beteggondozás lényeges átalakuláson ment át. A városokban korszerűsítették a kórházakat, újakat építettek, valamint több gyógyszertár is nyílt. Az 1870-es években Marosvásárhelyen országos, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen megyei kórházak működtek. Az 1880–90-es években Kézdivásárhelyen és Gyergyószentmiklóson is létesültek kórházak.

Kozma Ferenc a négy székelyföldi közkórház közül a marosvásárhelyit és a sepsiszentgyörgyit találta megfelelőnek, míg a csíkszeredait nem túl kedvező színben tüntette fel, és a vele összehasonlított székelyudvarhelyi intézmény „roskátag faház, elégtelen és silány berendezéssel, tarthatatlan állapotban” volt, a minisztérium 1877-ben be is akarta záratni.²⁸

Az Udvarhely vármegyei új kórház terveinek elkészítésére 1885-ben írtak ki pályázatot, a kétépületes létesítmény 1887 szeptemberére készült el. Kezdetben a lakosok kórház iránti bizalma nem volt túl magas, főleg hogy a viszonylag közel levő Segesvár közkórháza sokkal színvonalasabb egészségügyi szolgáltatást nyújtott.²⁹ 1899-től dr. Imreh Domokos orvos-igazgató, szűkös anyagi forrásokból, fokozatosan modernizálta a kórház felszerelését és a szolgáltatások színvonalát. Ennek köszönhetően a lakosság bizalma megerősödött, az intézmény jelentős szakmai tekintélyre is szert tett.³⁰

A múlt századfordulón Udvarhely „komótosnak, kimértnek, nagy megrázókódtatásoktól mentesnek tetszik [...]. Ez a kisváros viszont merészen kacsingat a nagyvárosok, s főleg a főváros felé. Szeretné őket utánozni. [...] Az emberek – felnőttek és fiatalok – már tovább láttak lakóhelyük tornyánál, hiszen utaztak, akár messzi tájakra is. De nemcsak ők, hanem híruk és alkotásaik is kijutottak a nagyvilágba. Semmivel sem voltak maradibbak, semmivel sem voltak lanyhábbak, mint metropoliszbeli társaik, csak másabbak, mert másabbak voltak viszonyaik, lehetőségeik” – fogalmazott Róth András Lajos könyvtáros-történész.³¹

A 20. század első évtizedében Udvarhely további lépéseket tett a modernizálódás útján. A távközlés új szenzációja, a „telephon” Székelyudvarhelyre is eljutott, 1904-ben a postahivatalba egy 100 előfizető kapcsolására alkalmas központot telepítettek,³² majd Udvarhelyt bekötötték az országos hálózatba is. A század első éveiben a városi közvilágítást a házak falára szerelt 165 petróleumlámpa biztosította. A Ganz és Társa részvénytársasággal 1906-ban megkötött szerződés szerint a város hitelből épített villanytelepet, amit 50 évre bérbe adott a Ganznak, és a bérleti díjból törlesztette a felvett hitelt.³³ A munkálatok 1907 tavaszán elkezdődtek, az első próbavilágítást 1908. május 24-én tartották.³⁴

A székelyföldi városok nagyrészt a kiegyezés kori építkezések során nyerték el a ma is ismert belvárosi arculatukat. Jelentős középületek létesültek, mint például Csíkszeredában a Megyeháza, a Törvényszék, a Római Katolikus Fúgimnázium új épülete, Sepsiszentgyörgyön a helyi iparosoknak szánt Bazár, a Református Kollégium, később a Kós Károly tervezte Székely Nemzeti Múzeum.

Az 1867–1914-es időszakban Udvarhelyen is addig elképzelhetetlen mértékű építkezés zajlott, reprezentatív egyházi, polgári és középületekkel gyarapítva a várost. A már akkor iskolavárosként számon tartott Székelyudvarhelyen az oktatási intézmények számának bővülése és a növekedő diáklétszám új, illetve kibővített iskolaépületeket tett szükségessé.

A református kollégium szűkössé váló épületét 1885–86-ban egy második emelettel bővítve egy klasszicizáló homlokzatú új épület jelent meg a városképben. A működését 1871-ben alkalmatlan helyszíneken elkezdő Állami Főreáliskola 1893-ban impozáns, neoklasszikus homlokzatú épületet kapott a Székelytámadt vár területén. A római katolikus fiúnevelde az 1892/1893-as tanévben kezdte el működését az új, neoklasszikus épületben. 1896-tól a református kollégium és az új katolikus gimnázium között egy újabb modern épület, a Mária Valéria Gyermekkert díszítette a Felső Piacteret.³⁵

Az új vármegyeháza terve a millenniumra való készülődés jegyében zajló építkezési lázban valósult meg, Sztehlo Ottó tervei alapján 1895-ben kezdték el az építkezést. Annak ellenére, hogy az épület homlokzatán az 1896-os évszám szerepel, csak 1897-ben sikerült átadni a többféle stílusjegyet ötvöző, eklektikus középületet.

Székelyudvarhelyt a múlt század elején a szabályozatlan utcahálózat, a zsúfoltság, a terek hiánya és a nem megfelelő középületek jellemezték. A főtér is rendezésre várt, annál is inkább, mivel minden hivatal és intézmény ide volt zsúfolva. A közegészségügyi helyzetet sokat segített volna egy kiépített vízvezeték- és csatornahálózat, valamint ha sima, tisztítható kövezetű, szabályozott utcahálózata lett volna a városnak.³⁶

Az első világháború kitörését megelőző néhány esztendőben még két nagy-szabású építkezés zajlott a városban. A római katolikus egyház újabb építkezésbe kezdett, a szecessziós stílusú, monumentális méretű Főgimnáziumot 1910-ben fejezték be. A református kollégium eklektikus-szecessziós új épületszárnya 1910–1912 között készült el. Ezzel lezárult Udvarhely első világháború előtti történetében a nagy építkezések időszaka.

Oktatás, művelődés, társas élet

■ A korabeli székely városokban színvonalas iskolahálózat működött, az évszázados múltú katolikus és protestáns középfokú tanintézmények mellett a kiegyezés korában óvodák, elemi és polgári iskolák, főreáliskolák, tanítóképző, különböző szakiskolák kezdték el működésüket. Az iskolák szerepe, a települések méretéhez és lakosságának számához viszonyítva, főként Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr, később Sepsiszentgyörgy esetében volt jelentős. Ezekben a helységekből több, nagy vonzáskörzetű középiskola működött, így a tanárok és a diákok aránya, illetve szerepe jelentős volt a helyi közösségekben.

Udvarhely az erdélyi felekezetek határvonalán helyezkedett el, eddig hatolt el a protestantizmus szelleme, hiszen a várostól keletre (Havasalja, Csík és Gyergyó vidéke) szinte teljesen római katolikus maradt. Valószínűleg a felekezeti sokféleség is hozzájárult ahhoz, hogy az amúgy szerény gazdasági erejű város jelentős oktatási-kulturális központtá válhatott az idők folyamán.

Székelyudvarhely várostörténetében mindig is kiemelt szerep jutott az iskoláknak. Évszázadokon át az 1593-ban alapított jezsuita iskolából kifejlődő római katolikus gimnázium és az 1670-ben Bethlen János kancellár támogatásával létrejövő református kollégium határozta meg a város és vonzáskörzete művelődési életét. 1871-től kezdte meg működését az Állami Főreáliskola. A másfajta értékvilágot képviselő, távlati lehetőségeket biztosító iskola tanárai újszerű, Udvarhelyen addig szokatlan szellemiséget vittek be a köztudatba. A város és környékének iparosai számára az 1893-ban létesített Állami Kő- és Agyagipari Szakiskolában zajlott színvonalas szakoktatás. A fenti intézmények mellett 1880-tól az Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola, 1884-től az Állami Polgári Leányiskola, valamint több állami és egyházi elemi iskola is működött.

Ennyi oktatási intézmény létezett a tárgyalt időszakban, miközben Székelyudvarhely lakossága 1870-ben még csak 4376 fő volt, és 1910-re sem sokkal haladta meg a 10 000-es lélekszámot. A város társadalmában tehát a ta-

nárok és diákok jelentős arányt képviseltek, jelenlétük érdekes és értékes tényező volt Székelyudvarhely életében.³⁷

Ez azonban nem volt egyedülálló udvarhelyi sajátosság. A 19. század elején az erdélyi lakosság többségének a kultúrát főként a hagyományos népi kultúra jelentette. Az urbánus jellegű kultúra lassan, először a nagyobb városokban jelentkezett, onnan vette át a vidék. Székelyföldön sokáig az iskolák töltötték be a közvetítő szerepet, az első, kimondottan művelődési intézmények a 19. században jelentek meg.

Idővel a székely kisvárosokban is kezdett kialakulni egy polgári középosztály, gyökeret vert a polgári kultúra, ami egy új életstílus megjelenésével járt. Ezekbe a városokba ennek az életmódnak bizonyos jelenségei később és vidékies formában hatoltak be, de az ország más városaihoz hasonlóan itt is történt egyfajta mentalitásváltás. A művelődési élet igényné vált, megszűnt az iskolaközpontúsága, a társas élet, az ismeretterjesztés és az önművelés egybefonódott az egyleti életben. A jelenség mértékét mutatja, hogy a 20. század elején Marosvásárhelyen 41, Sepsiszentgyörgyön 27, Csíkszeredában 10, Kézdivásárhelyen 9 helyi önkéntes egyesület, egyesület működött.³⁸

Székelyudvarhelyen egy 1895-ben kiadott emléklap alapján „Casino”, EMKE, Nőegylet, Polgári Dalegylet, Iparos Önképző és Betegsegélyező Egylet, Udvarhelymegyei Általános Népművelési Egylet, Polgári Olvasókör, az éppen alakuló Színpartoló Egylet, illetve a Kereskedő Ifjak Olvasó Egylete működött. Műkedvelő művészeti csoportok, mint például a Dalár Egylet (a későbbi Székely Dalegylet) vagy a Polgári Szimfonikus Zenekar, már korábban léteztek, de a műkedvelő színjátszás is ebben az időszakban kezdett kibontakozni.³⁹

A korabeli lapoknak meghatározó feladat jutott olvasóközönségük ízlésvilágának alakításában. Kozma Ferenc a postahivatalok közreműködésével összeállította azoknak a hírlapoknak és folyóiratoknak a listáját, amelyeket 1877 második félévében kézbesítettek ki Udvarhely vármegye területén. E szerint 417 példányban 38-féle politikai, 27 példányban 8 fajta divatlap, 80 példányban 7-féle szépirodalmi-humoros, 33 példányban 5-féle gazdasági, 33 példányban 4-féle egyházi lap került kézbesítésre.⁴⁰

1872 és 1918 között Székelyudvarhelyen 9 hetilap, 8 szaklap, folyóirat jelent meg. Közülük az 1877-ben, majd 1898 és 1918 között kiadott *Udvarhelyi Híradó*, valamint az 1895-ben *Székely-Udvarhely* néven induló, majd többször is névváltozáson (*Székely Újság*, *Székelyország*, *Székely Hírek*) átmenő, 1922-ig fennálló lapok bizonyultak a legállandóbbaknak.

Ezek a lapok teret biztosítottak a helyi tanároknak, ügyvédeknek, hogy kifejtéshessék álláspontjukat közérdeklődésre számot tartó témákban. A 20. század elején gyakran jegyezték vezércikket a kor vezető politikusai: Bánffy Dezső, Andrásy Gyula vagy Ugron Gábor. A lapokban megjelenő, nem mindig színvonalas írások mellett az akkori magyar irodalom kiváló alakjai, Benedek Elek, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc munkái is helyet kaptak, de igazán modern irodalom csak elvétve fordult elő. Az újságokban megjelenő színikritikákban viszont igazi műértőként elemezték és bírálták a városban látható előadásokat.

Az 1870-es évektől felerősödött a városi polgárság körében a műkedvelő színjátszó mozgalom, de gyakran látogattak a városba vándorszínházak is. Az 1900-tól bevezetett kerületi rendszer alapján Székelyudvarhely először az 5., majd a 1. erdélyi színikerületbe sorolódott, és megegyezés alapján évente kétszer jöttek

társulatok, általában 3-5, ritkábban 6 hétre. Az átszervezés nem eredményezett lényegi változást sem a repertoárban, sem a színészi munkában, ezért Székelyudvarhely színházlátogató közönsége kezdett elpártolni, annyira, hogy a város 1910-ben kimaradt a színházkerület városából.⁴¹ A városnak nem volt színházterme, a közönség változó helyszíneken, egyebek mellett vendéglőben, a kollégium udvarán, a Budapest szálloda nagytermében, a városházán vagy a vármegyeháza dísztermében tekinthette meg az előadásokat. Ilyen körülmények között az igényesebb színházak elkerülték vagy ritkábban látogatták Udvarhelyt.

Szórakozni azonban egyéb módon is lehetett. Télen a városi jégpályát főleg a hölgyközönség látogatta (valószínűleg inkább társadalmi tér mivolta, mintsem a sport miatt).⁴² A farsang időszakában egymást érték a különböző intézmények, egyesületek báljai, estélyei és mulatságai, amelyekben elsősorban a helyi elit vett részt, amelynek lehetősége nyílt, hogy elkápráztassa az ott szórakozó közönséget.⁴³ Az év további részében is szerveztek jótékonyági fillérestélyeket, iparos és iskolabálokat vagy majálist.

Az üdülés, a természetjárás szintén új jelenségnek számított ebben a korban. A divatos üdülőhelynek számító Tusnádfürdő, Előpatak, Borszék, majd később Szováta a helyi viszonyokhoz képest színvonalas szolgáltatásaival külföldi vendégeket is odacsábított. Kirulyfürdőn vagy Korondon a szerényebb igényű kikapcsolódni vágyókat várták. A székely városoknak megvolt a „saját” kiránduló- és fürdőhelye is: pl. Sepsiszentgyörgynek Sugásfürdő, Csíkszeredának Zsögöd, Székelykeresztúrnak Sósút vagy Marosvásárhelynek Marosszentgyörgy. A dualizmus korában felgyorsuló székelyföldi polgárosodás megváltoztatta az udvarhelyi és környékbeli fürdők arculatát is. Az 1800-as évek elején még csak gyógyászati célokra használt fürdőhelyek a század második felében már üdülő- és szórakozóhelyek is lettek, alkalmazkodva a fürdővendégek megváltozott igényeihez.⁴⁴

A Székelyudvarhelyről omnibusszal is megközelíthető Szejké népszerű volt, mivel gyógyhatása több betegségre (pl. hűlés, köszvény, sorvadás, szélhűtés stb.) is enyhülést adott. 1871-től kezdődően Orbán Balázs egy színvonalas gyógy- és üdülőhelyé alakította át a fürdőt. Ebben az időszakban az Udvarhelyhez aránylag közel levő Homoródfürdőt alig említik mint fürdőhelyet. Jellemzően a gyógyulni vágyók keresték fel, illetve a megyei „intelligencia” találkozóhelyeként tartották számon, de távolabbi vidékekről is érkeztek pihenni, gyógyulni vágyók.⁴⁵

Az udvarhelyiek a fenti két üdülőhely mellett akár a városban is járhattak fürdőre. Székelyudvarhelyen is léteztek olyan gyógyhatású források, amelyeket az idők folyamán tulajdonosaik többé-kevésbé kiépítettek, mint pl. a Solymossy Sós kertet vagy a Gergely-féle Sósfürdőt.

Székelyudvarhely fő úttere, a forgalmas Kossuth utca épületeivel a korabeli nagyvárosok képét idézte, és a hétköznapi társas élet meghatározó helyszíne volt. A többnyire egymeletes polgári házak földszintjén sorakoztak a város nagyobb üzletei, de voltak itt pénzüzetek, nyomdák és vendéglők is. A fák szegelezte széles és aszfaltozott járdákon találtakoztak és sétálgattak a „boldog béke-idők” estéin a városi polgárok és hölgyek. A Kossuth utca közepén volt a Budapest szálloda, vendéglő és kávéház, amely az idők folyamán többször is átépült, azonban folyamatosan a város társasági-művelődési életének kulcsfontja maradt. Az egymást váltó tulajdonosok igyekeztek mindent megtenni, hogy a vendégek jól érezzék magukat: a kávéházi élet az udvarhelyiek szokásainak része volt. A korabeli (némiképp önirónikus) csíkszeredai mondás szerint „a

szentgyörgyiek mulatnak, a gyergyóiak üzletelnek, az udvarhelyiek kávéznak, a szeredaiak körben szaladnak és fortyognak”.⁴⁶

Összegzőként elmondhatjuk, hogy 1867 és 1914 között Székelyudvarhely történetének egyik legdinamikusabb korszakát élte. A folyamatosan növekvő népességű, rendezett tanácsú vármegyeközpontban székelyföldi mértékkel mérve számottevő modernizációs folyamatok indultak be. Megőrizte, sőt bővítette a térségben betöltött központi funkcióit, a vámháború, a késői vasúti csatlakozás és a szerény gyáripár ellenére a kisiparos-kereskedő jellegű városka Székelyföld egyik meghatározó gazdasági centruma volt. Megmaradt iskolavárosnak, és pezsgő kulturális-művelődési életet tudhatott magáénak. Mérsékelt anyagi helyzetéhez képest olyan infrastrukturális fejlesztéseket végeztek, amelyekkel érezhetően nőtt Székelyudvarhely urbanizációs szintje és ezáltal a város polgárainak életminősége. Ez a fejlődési ív az első világháború kirobbanásával megtorpant, majd a háborút követően egy teljesen új helyzetben folytatódott a város története.

■ JEGYZETEK

1. Egyed Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből. 1790–1914.* Kvár, 2004. 96.
2. Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig.* Csíkszereda, 2006. 261–263.
3. A témakörrel részletesebben lásd Novák Károly-István: *Azok a boldog békeidők Székelyudvarhelyen.* Székelyudvarhely, 2011.
4. Novák Károly: *A székelyudvarhelyi iparosság helyzete a XIX–XX. század fordulóján.* In: *Areopolisz.* IV Székelyudvarhely, 2004. 151–152.
5. Fodor László: *Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez.* In: *A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve.* Tanulmányok, közlemények. Csíkszereda, 1974. 183–188.
6. Kádár Domokos: *Hanyatló iparunk védelmében.* Udvarhelyi Híradó (UH) I. (1877. május 5.) 18.
7. UH VI (1903. július 5.) 27.
8. Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció.* Kvár, 2002. 112–114. (a továbbiakban Egyed 2002)
9. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Csíkszereda, 2003. 207–208. (a továbbiakban Pál 2003)
10. *A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1895-ik évben.* Marosvásárhelyt, 1896. 107–122.
11. Barabás Endre: *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása.* Bp., 1904. 35–38.
12. Róth Edith: *Százéves az állami kő- és agyagipari szakiskola.* Székelyudvarhely, [1993] 5–7.
13. Spaller József: *Iparos osztályunk.* In: *A székelyudvarhelyi M. Kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola V-ik éretesítője az 1899–1900. tanévről.* Székely-Udvarhelyt, 1900. 7.
14. Pál 2003. 649.
15. Király László: *Általános és egyedi vonások Székelyudvarhely ipari fejlődésében 1872–1914.* I. fokozati dolgozat. [1981] 40–42.
16. UH VI. (1903. augusztus 2.) 31.
17. Székely-Udvarhely (SzU) XI (1905. január 22.) 7.
18. UH X. (1907. február 2.) 5.
19. László Gyula: *Iparra székely! Előtte a jövő.* SzU XV. (1909. február 4.) 10.
20. *A háziipar alkonya.* UH XVII. (1914. március 1.) 9.
21. Sonkoly Gábor: *Vásárok, vásárcörzetek és városok Erdélyben 1820-ban.* Korall IV. (2003) 11–12. sz. 22.
22. Pál 2003. 227–245.
23. Pál 2003. 279.
24. Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp., 1879. 326–329. Részletesebben lásd Nagy Róbert: *Fejezetek Székelyudvarhely XIX. század végi és XX. század eleji urbanisztikai fejlődéséből.* In: *Areopolisz.* V. Székelyudvarhely, 2005. 235–240.
25. Kádár Domokos: *Az uzsoratorvény és még valami.* UH I. (1877. február 24.) 24.
26. Egyed 2002. 127.
27. Barabás Endre: i. m. 54.
28. Kozma Ferenc: i. m. 114–116.
29. Vofkori György: *A székelyudvarhelyi kórházról.* In: *Areopolisz.* I. Székelyudvarhely, 2001. 192–193.
30. UH XI. (1908. április 19.) 16.
31. Róth András Lajos: *Századfordulós hangulat egy erdélyi kisvárosban és meglepő aktualitásai.* Székelyföld VII. (2003. október) 10. 73.
32. UH VII. (1904. július 10.) 28.
33. Péter Attila: *Volt egyszer egy villanytelep. A székelyudvarhelyi villanytelep története.* Székelyudvarhely, 1998. 6–18.
34. UH XI. (1908. június 21.) 25.
35. Vofkori György: *Székelyudvarhely. Várostörténet képekben.* Kvár, 1998. 51, 63–64, 103.
36. Szobotka Rezső: *Székelyudvarhely rendezéséről* (Lyczeumi előadás). In: UH. XIV. (1911. február 12.) 7.

37. Novák Károly-István: *Nevelési problémák Székelyudvarhely dualizmus kori közoktatásában*. Magiszter 07 (Tavaszi) V. 1. 40–50.
38. Pál 2003. 498–504.
39. Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Buk., 1993. 120–122.
40. Kozma Ferenc: *Udvarhelymegye közoktatás- és közművelődésügyi állapota*. UH I. (1877. szeptember 29.) 39.
41. Hermann Gusztáv: i. m. 148–163.
42. *Élet a jégen*. UH I. (1898. január 23.) 4.
43. UH I. 1898. január-februári lapszámok
44. Novák Károly-István: *Fürdők a dualizmus kori Székelyudvarhelyen és környékén*. In: *Areopolisz*. V. Csik-szereda, 2005. 176–177.
45. Zepezsaner Jenő: *Fürdők a Hargita nyugati oldalán a dualizmus korában*. Korunk 20. évf. (2009. augusztus) 8.
46. Zepezsaner Jenő: *Udvarhelyszék-Székelyudvarhely város*. Erdélyi magyar restaurátor füzetek 2. Székelyudvarhely, 2002. 10.

